

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh522>

AYDIN VİLAYET SALNAMELERİ'NDE BİRGİ

Aysun SARIBEY HAYKIRAN*

Özet

Son dönem Osmanlı araştırmalarında kullanılan temel kaynaklardan biri de salnamelerdir. Farsça kökenli bir kelime olan salnamenin dilimizdeki karşılığı yıllık olup, Fransızca'da annuaire ve İngilizce'de year-book olarak geçmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet salnameleri, nezaretlerin, askeri kurumların, bazı özel kurum ve kişilerin yıllık olarak çıkardıkları bilgilendirme amaçlı salnamelerin yanı sıra vilayet salnameleri de mevcuttur. Vilayet salnameleri, daha çok ait olduğu vilayetin idari taksimatı, memur listeleri, mahalli tarih ve coğrafya, eski eserler, ticari ve ekonomik faaliyetleri, nüfus, okullar, kütüphaneler v.b. gibi birçok alanda bilgiler içermektedir.

Bu çalışmada, içerdiği bilgilerin çeşitliliği yanında resmi belge ve veri niteliği taşıyan H.1296 (M.1878/1879) - H.1326 (M.1908) yılları arasında toplamda 25 defa çıkmış olan Aydın Vilayet Salnameleri'nde İzmir Sancağı'nın Ödemiş Kazası'na bağlı bir nahiye olan Birgi hakkındaki veriler değerlendirilecektir. Böylece XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ödemiş'in önem kazanmasına paralel olarak idari açıdan kazadan nahiyeye indirilmiş olan Birgi Nahiyesi'nin XIX. yüzyılın sonlarıyla XX. yüzyıl başındaki durumu idari, sosyo - ekonomik ve demografik açısından ortaya konulacaktır. Ayrıca çalışma Birgi üzerine yapılan diğer ikinci el kaynaklarla da desteklenecektir.

Anahtar Kelimeler

XIX. Yüzyıl, Aydın Vilayet Salnameleri, İzmir Sancağı, Ödemiş Kazası, Birgi Nahiyesi.

Birgi in the Year Books (Salnama's) of the Province of Aydın

Abstract

One of the main resources that are used in latest Ottoman researches is the year book (*salnamas*). The term *salnama* is Persian origin. Its meaning is 'year-book' or

* Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi Tarih Bölümü.

‘annual’ in English, ‘annuaire’ in French and ‘yıllık’ in Turkish. In Ottoman Empire, alongside government *salnamas* and *salnamas* that are brought out yearly by supervisions, military organizations and some private foundations or people to provide information, there are also province *salnamas*. Province *salnamas* contain lots of information mostly about subjects like administrative, classification of province, officer lists, regional history and geography, commercial and economical activities, population, schools, libraries and old monuments etc.

In this study; data related to the deme of Birgi, which is a dependent of İzmir Sanjak’s Ödemiş District, are going to be evaluated from Aydın Province *Salnamas* published 25 times in total between 1296 A.H. (1878-9) and 1326 A.H. (1908) which are formal documents and datum and also have a variety of content. Thus, Birgi’s lowering to deme paralel to Ödemiş’s gaining importance from second half of 19th century and Birgi’s condition in late 19th century and early 20th (20th) century are going to be presented from administrative, socio-economical and demographical aspects. In addition, this study is going to be supported by other secondhand resources and statistics.

Keywords

19th Century, Year Books of Aydın Province, Sanjak of İzmir, Deme of Birgi.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu’nda merkezi yönetimin, nezaretlerin, askeri kurumların vilayetlerin, bazı özel kurum ve kişilerin yıllık olarak çıkardıkları bilgilendirme amaçlı neşriyata sal-name adı verilmiştir. Salname Farsça bir kelime olup yıl anlamındaki *sal* ile *name* yazılı şey mektup anlamına gelen name sözcüklerinin birleşmesinden oluşmuştur.¹ Dilimizdeki karşılığı yıllık olup kelimenin Fransızca karşılığı annuaire ve İngilizce karşılığı year-book tur.² Salnameler, devlet salnameleri, vilayet salnameleri, nezaret salnameleri ve özel salnameler olmak üzere dört guruba ayrılmaktadır.

Salnameler arasında kapsam ve içerik açısından en uzun süre çıkanları Salname- Devlet-i Aliyye-i Osmaniye adı verilen devlet salnameleridir. İlk devlet salnamesi tarihçi Hayrullah Efendi ve Ahmet Cevdet Paşa’nın yardımlarıyla Ahmet Vefik Paşa tarafından hazırlanarak 1847 tarihinde yayınlanmıştır.³ 1847-1922 yılları arasında düzenli olarak yayınlanan devlet

¹ “Salname”, *DVI*, 36, İstanbul 2009, s. 51-52.

² Hasan Duman, *Osmanlı Sâlnâmeleri ve Nevsâlleri*, Ankara 2000, s. 1.

³ “Salname”, *İA.*, X, Ankara, 1993, s. 134.

Aydın Vilayet Salnameleri'nde Birgi

salnameleri Osmanlı tarihi, idari teşkilatı, kurumları, ilmi, iktisadi, askeri, kültürel ve diğer alanlara ilişkin önemli bilgiler içermektedir.⁴

Devlet salnamelerinin ardından çıkarılan vilayet salnameleri ise vilayetin idari bölünüşü, memur listeleri, mahalli tarih ve coğrafya, eski eserler, ticari ve ekonomik faaliyetler, sanayi nüfus, okullar, kütüphaneler v.b. gibi birçok alanda bilgiler vermektedir.⁵ İlk vilayet salnamesi 1866 yılında çıkarılan Bosna Vilayet salnamesi olup; son salname ise 1921/1922 tarihli Müstakil Bolu Vilayet Salnamesi'dir. 1867'de Vilayet Nizamnamesi'nin yayınlanmasının ardından salname çıkaran vilayet sayısında artış olmuştur.⁶

Vilayet salnamelerinin yanı sıra Salname-i Askeri, Salname-i Bahri, Hariciye Salnamesi, Maarif Salnamesi, İlmiye Salnamesi ve Rüsumat Salnamesi gibi çeşitli nezaret salnamelerinin yanı sıra Ali Suavi'nin 1871'de çıkardığı Türkiye ve İstanbul'da Ebüzziya Bey'in 1873'te yayınladığı Salname-i Hadaika gibi özel salnameler de yayınlanmıştır.⁷

Çalışma konusunun ana kaynağını oluşturan Aydın Vilayet Salnameleri'nin ilki 1878/79 sonuncusu ise 1908 tarihli olup tamamı 25 adettir.⁸ Çoğu kez birbirini tekrar eden salnameler zaman zaman oldukça ayrıntılı bilgiler de vermektedir. Vilayet salnamelerinde başlangıçta daha çok İzmir Sancağı'na bağlı Ödemiş Kazası'nın Birgi Nahiyesi'nin coğrafi konumu ve yöneticileri hakkındaki ayrıntılı bilgiler aktarıldıktan sonra Nahiyе'nin sosyal ve ekonomik tarihine ilişkin kısıtlı bilgiler verilmiştir.⁹

Bu çalışma, XIX. yüzyılın ikinci yarısından XX. yüzyılın başına kadarki süreçte adı geçen salnamelerde bulunan Birgi Nahiyesi ilgili idari, iktisadi, eğitim, nüfus, üretim tüketim ilişkilerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

⁴ Vehbi Günay, "XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Bodrum (Osmanlı Vilâyet Yıllıklarına Göre)", 2. *Uluslararası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu, Sempozyum Bildirileri*, (9-12 Mayıs 2011), (Haz. Prof. Dr. Ahmet Özgiray, Prof. Dr. M. Akif Erdoğan), Müskebi Ofset, Bodrum 2011, s. 333-334.

⁵ *1896 (Hicri 1314) Kosova Vilayeti Salnamesi (Üsküp, Priştine, Prizren, İpek, Yenipazar, Taşlıca)*, (Yay. Haz. H. Yıldırım Ağanoglu), İstanbul 2000, s. XVI.

⁶ Vehbi Günay, "Salnâmelere Göre XIX. Yüzyılda Ayasuluğ", *Birinci Uluslararası Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu* (4-6 Eylül 1997), İzmir 1998, s. 357.

⁷ Serap Tabak, "Salnâmelere Göre XIX. Yüzyılda Torbalı", *Küçük Menderes Araştırmaları*, (Ed. Emin Başaranbilek), ÇEKÜL Vakfı Yayınları, Efe Ofset Matbaacılık, Ödemiş/İzmir 2010, s. 75-76.

⁸ Aydın Vilayet Salnameleri'nin listesi için bkz. Hasan Duman, *Osmanlı Salnameleri ve Nevsâlleri*, Ankara 2000, s. 80-82.

⁹ Elif Yeneroğlu, "Aydın Vilayet Salnamelerinde Kuşadası Kazası", *Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu*, İzmir 2001, s. 219.

Birgi'nin Tarihi ve Coğrafyası

Birgi, antik dönemden itibaren coğrafi konumunun avantajlarından yararlanmasını bilmiş, Küçük Menderes Havzası'nda Bozdağ'ın 2159 m. güney eteklerindeki tepeler arasında Sarıyar Deresi'nin iki yamacında kurulmuş denizden yüksekliği 390 m. olan önemli bir yerleşim birimidir. Birgi, yaylaları, zengin su ve bitki örtüsü kaynaklarıyla tarihin her dönemimde tercih edilen bir yerleşim yeri olmasıyla dikkati çekmiş ve birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır.

XIX. yüzyıl seyyahlarından Texier, Birgi'nin Bozdağ'dan inen bir sel yatağı üzerinde kurulduğunu, zarif tarzda yapılan köprünün şehrin iki yakasını birleştirdiğini, renkliye boyanmış evleri ve ağaçlarıyla Birgi'nin diğer şehirlerden daha huzurlu bir yerleşim olduğunu belirtmektedir.¹⁰ Birgi, yörede bazı antik kentler olmakla birlikte bir ortaçağ şehri olarak gelişme göstermiştir. Her ne kadar bazı seyyahlar Birgi'nin eski Hypaepa şehri olduğunu ifade etmişlerse de Texier, bunun gerçekte bağdaşmadığını ancak Birgi'deki evlerin Hypaepa antik kentinin kalıntılarıyla inşa edildiğini ifade etmektedir.¹¹

Vital Cuinet'e göre, Birgi, aynı adı taşıyan nahiyenin merkezi niteliğinde bir yerleşim yeri olup 'Ödemiş'in 8 km. kuzeyinde Tmolos Dağı'nın eteğinde zaman zaman taşan ve sokakları işgal eden sel akıntısının üzerinde kurulmuştur. Küçük bir kasaba olan Birgi, çok sayıdaki zeytin ağaçları ve Hypaepa harabelerinden getirilmiş antik malzemeye inşa edilmiş evleriyle dikkat çekmektedir. Birgi aynı zamanda nahiyeye merkezi olmasının getirdiği çeşitli kamu hizmet birimleri de hizmet vermektedir.¹²

¹⁰ Charles Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, (Çev. Ali Suat), Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, c.II, Ankara 2002. s. 51,

¹¹ Antik kaynaklarda Hypaepa, Hypaipen, Hypaepeni ve Hypaepis, sikkeler üzerinde ise Hypaipenon isimleriyle geçen Hypaepa Antik Kenti, İzmir İli'nin 120 km. kadar güneydoğusunda, Ödemiş İlçesi'nin 4-5 km kuzeyinde günümüzde Dadbey/Günlüce Köyü'nün bulunduğu yerde kurulmuştur. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Veli Sevin, "Batı Anadolu'nun Az Bilinen Antik Bir Kenti Hypaepa Tarihi Üzerine Bir Deneme", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı. 28-28, İstanbul 1974-1975, s. 41-53.; Besim Darkot, "Birgi", *İA*, II, s. 632. R. 1307 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi'nde de Hypaepa Antik Kenti ile ilgili şu bilgiler verilmektedir: "Ödemiş Şehri yeni bir şehirdir. Takriben yüz elli sene evvel inşa olunmuş ve inşasında Hyparpa harabelerinden hayli eser-i makbule zayi olmuştur. Eski şehirlerden Hyparpa'dır. El-an Tapuk denir. Bu şehir Ödemiş'ten bir saat mesafede Tmolos Dağı'nın eteğinde kâin olup ezmine-i kadîmede bütün Lidya kadınları arasında rakslarının cazibe perverliği ve şivesiyle mümtaz nisvanının melahatıyla meşhur idi.", R. 1307 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 833.

¹² Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu'dan Karptposallar ve Vital Cuinet'nin İstatistikleri ve Anlatımlarıyla Bir Zamanlar İzmir, (Ed. Osman Köker), İzmir 2009, s. 73.

Tarihi geçmişi M.Ö. 3000'lere kadar inen Birgi yöresi, Frig, Lidya, Pers, Bergama ve Roma hâkimiyetinde kaldıktan sonra Bizans yönetimine geçmiştir. XIII. yüzyılda Türk hâkimiyetinin sağlandığı Birgi'de Aydınoğlu Mehmet Bey 1307 senesinde Birgi'yi ele geçirmiştir. Ortaçağın savunmaya elverişli kent yapılanması mantığına uygun olarak kurulmuş olan Birgi, bu özelliğiyle Aydınoğulları'nın ilk andan itibaren merkezliğini üstlenmiş ve Camiü'd-Düvel'de de söz edildiği üzere Aydınoğullarına ait *Ayasuluğ*, *Güzelhisar*, *Çeşme*, *Sultanhisarı*, *Nazilli* gibi merkezlerle birlikte gösterilmiştir.¹³

II. Murat döneminde kesin olarak Osmanlı idaresinin sağlandığı Birgi, Aydın Sancağı'na bağlı bir kaza merkezidir. Birgi, Osmanlı hâkimiyetine girdiği XV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar yavaş fakat sürekli bir gelişme göstermiştir. XV. yüzyılın ortalarında 9 mahalleli ve 1200 nüfusa ulaşan bir kasaba görünümünde olan Birgi, XVI. yüzyılın son çeyreğine doğru fiziki yapı ve nüfus açısından gelişiminin son noktasına ulaşmıştır. Bu süreçte mahalle sayısı 18'i bulan Birgi'nin toplam nüfusu 4500 civarındadır.¹⁴ XVII. yüzyılda Birgi, 1624 ve 1625 yılları arasında meydana gelen Birgili Cennetoğlu Ayaklanması sırasında yaşanan karışıklıklardan etkilenmiş ayaklanmadan sonra kendini toparlayamamıştır. Bu durumunu XVIII. yüzyılda da sürdüren Birgi, bu dönemde birçok Osmanlı şehrinde olduğu gibi ayan ailelerinin denetimine geçmiştir. Ayrıca XVIII. yüzyıl Birgisi'ne ait bir diğer önemli gelişme Birgi'den Tire'ye gerçekleşen göçlerdir. Tahrir deftelerinden Birgi'den Tire'ye göçlerin yaşandığını, göç eden Birgililerin Tire'de yeni mahalleler kurduklarını buna karşılık bir zamanlar çok daha geniş bir alana yayılan Birgi'nin mahalle sayısında ve nüfusunda azalma olduğu gözlenmektedir.¹⁵ XIX. yüzyılda ise Birgi, Ödemiş'in önem kazanmasıyla giderek onun gölgesinde kalmaya başlamıştır.¹⁶ Birgi XX. yüzyıla büyük bir sarsıntıyla girmiş ve 1920'de Yunan işgaline uğramıştır. Yunanlılar 1922'de geri çekilirken kasabayı ateşe vermişlerdir. Bu yangın neticesinde birçok evin yandığı Birgi'de aynı zamanda

¹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, Ankara 1982, s. 66.

¹⁴ XVI. yüzyılda Birgi 28'i vakıf olmak üzere toplamda 108 köyü olan bir yerleşim birimidir. XVI. yüzyıl Birgi vakıfları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cahit Telci, "XVI. Yüzyıl Başlarına Ait Birgi Kazası Evkâf Defteri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XIV, İzmir 1999, s. 204.

¹⁵ Tanju Demir - Zehra Gençsoylu, *Arşiv Belgelerine Göre XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Birgi ve Birgililer*, Birgi Belediyesi Yayınları, Ödemiş 2013, s.135.

¹⁶ Feridun Emecen, "Birgi", *DVİ.*, II, s. 189-191.

Sarıyar Deresi civarındaki birçok mahalle de ortadan kalkmıştır.¹⁷ Bu yangın felaketinden sonra 1939'da yaşanan sel felaketi ile 1944 yılında meydana gelen deprem de Birgi Kasabası'na zarar vermiş ve Birgi'nin tarihsel dokusu büyük ölçüde harap olmuştur.¹⁸

Salnamelerde Birgi

Coğrafi Konum

İzmir İli Ödemiş İlçesi'ne bağlı Birgi, İzmir Sancağı Ödemiş Kazası'na bağlı bir nahiyeye olup, kuzeyinde Dağmarmarası Nahiyesi ve Kasaba Kazası, doğusunda Keles Nahiyesi güneyinde Ödemiş ve batısında Bayındır Kazası bulunmaktadır. Birgi Nahiyesi'nin merkezi, 38 derece 26 dakika arz-ı şimali ve 25 derece 33 dakika tul-i şarkide bulunan Bozdağ Tepesi'nde yer alan denizden yüksekliği 1219 m. ve Ödemiş'e 2 saat uzaklıkta yer alan Birgi Kasabası'dır.¹⁹ Birgi, Kâmûsu'l- A'lâm'de Ödemiş'in 8 km. kuzeyinde bir çay kenarında birkaç cami-i şerif ve medresesi bulunan ulemanın *maskat-ı res* 'i olarak nitelendirilmiş bir kasabadır. Birgi aynı zamanda tarikat-ı Muhammedi'den meşhur Birgivi Mehmet Efendi'nin dahi uzun bir müddet bu kasabada müderrislik yaptığı ve türbesinin kasabanın dışında yer aldığı kasaba olarak da dikkati çekmektedir. Birgi, Ödemiş'e ve oradan da Aydın Demiryolu hattına bir şose ile bağlıdır. Birgi Nahiyesi'nin 35 köyü bulunmakta olup arazisi kısmen dağlık ve kısmen ovalık olarak pek münbit ve mahsuldardır.²⁰

İdari Yapı

XIX. yüzyıla gelinceye değin, Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik taşra yönetim kademelenmesinde geniş Anadolu Eyaleti'nin bir parçasını oluşturan Aydın Eyaleti'nde Saruhan, Aydın ve Sığla sancakları bulunmaktadır. İzmir, genellikle tersane kethüdâlarına has olarak verilen Kaptan Paşa Eyaleti'ne bağlı Sığla Sancağı'nın kaza merkezidir. 1575'te Sığla Sancağı İzmir, Çeşme, Ayasuluğ ve Akçaşehir kazalarından ibarettir. 1582'de ise Balat ve Çine

¹⁷ Yunan işgalinin Birgililerin toplumsal hafızalarında yarattığı acı ve hüznün verici anılar için bkz. Firdevs Gümüšoğlu, *Birgi'de Toplumsal Yaşam ve Değişim*, Bağlam Yayıncılık İstanbul 2008, s. 80-89.

¹⁸ Nezh Başgelen, *Birgi'den Gevaş'a Anadolu Gezi Notları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s. 8.

¹⁹ *R.1307/M.1891 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi*, s. 574.

²⁰ Şemsettin Samî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, II, İstanbul 1306, s. 1280, Tıpkıbasım, Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996, s. 1285-1286.

kazaları Menteşe Sancağı'ndan çıkarılarak Sığla Sancağı'na eklenmiştir.²¹ Buna karşılık Menemen, Nif (Kemalpaşa), Torbalı gibi kazalar Saruhan Sancağı'na, Tire, Bayındır ve Birgi gibi kazalar ise Aydın Sancağı'na bağlanmıştır.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ülkenin ulaşım ağı ve dış ticaret kanallarındaki değişim neticesinde üretim ve tüketim merkezlerinde ve birimlerinde yeni biçimlenmeler kendini göstermiş olmakla birlikte idari alanda en önemli adımlar XIX. yüzyılda atılmıştır. XIX. yüzyılda sürekli büyüyen ve birçok bakımdan Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli kentlerinden biri haline gelen İzmir'in konumu, Aydın Güzelhisarı'nın bu kadar yakınında olması ve tarihsel süreç içerisinde, dönemin koşullarının etkisiyle sosyal ve ekonomik bakımdan onun önüne geçerek, dönemin bir metropolü haline gelmesi Aydın Güzelhisarı'nın gölgede kalmasına neden olmuştur.²²

XIX. yüzyıl ortalarına kadar Aydın Sancağı'nın sınırları günümüzden farklı bir konumdadır. Bu süreçte Küçük Menderes Havzası'nın kentleri idari yönden Aydın Sancağı'na bağlıken Söke ise İzmir Sancağı'na bağlı bir kaza merkezi konumundadır. XIX. yüzyılın ilk yarısından sonra idari yapıda yapılan değişikliklerle yüzyıllardır Aydıneli'nin bir parçası olan Tire, Ödemiş, Ayasuluğ ve Birgi gibi önemli kentler vergi toplanmasındaki karışıklıkları önlemek için İzmir'e bağlanmıştır. Aynı tarihlerde Söke'de idari açıdan Aydın Sancağı'na bağlanarak vilayetteki idari yapılanma son şeklini almıştır.²³

XIX. yüzyılda Birgi, değişen ulaşım sistemiyle birlikte modern ulaşım araçlarından demiryoluna ve istasyonlara uzak kaldığından çekim merkezi olma özelliğini yitirmiştir.²⁴ Ulaşım sistemindeki değişimler ve bu değişimler neticesinde ova kenarındaki yerleşim birimlerinin tercih edilmeye başlamasıyla birlikte önemini kaybetmiş olan Birgi'nin XIX. yüzyılda ikinci plana düşmesinde 1865'te yaşanan veba salgınında çok sayıda kişinin hayatını kaybetmesinin yanı sıra Ödemiş'in iktisadi açıdan yükselişi de etkili olmuştur.²⁵

²¹ Mehmet Akif Erdoğan, "Onaltıncı Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir ve Çevresi", *Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri*, (Haz. Tuncer Baykara), Akademi Kitabevi, İzmir 1994, s. 223.

²² Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, *Modernleşme Sürecinde Bir Sancak Aydın*, Kitabevi Yayınevi, İstanbul 2007, s. 30-31.

²³ Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, "Yunan İşgali Öncesi Aydın Sancağı'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Milli Mücadele'de Aydın Sancağı ve Yörük Ali Efe*, (Ed. Günver Güneş, Mehmet Başaran), Tuna Matbaacılık, Aydın 2009., s. 34.

²⁴ *Değişim Sürecinde Aydın*, (Ed. Sabri Sürgevil), Aydın Ticaret Odası Kültür Yayınları No: 4, Aydın 2010. s. 144.

²⁵ Behiç Galip Yavuz, *Birgi Coğrafyası, Tarihçesi, Tarihi Yerleri*, Ödemiş 1990, s. 26.

1867 yılında Aydın Eyaleti'nin idari yapısında gerçekleştirilen köklü değişiklikler esnasında o zamana kadar ilçe merkezi konumunda olan Birgi nahiye merkezi yapılarak Ödemiş İlçesi'ne bağlanmıştır. Halil Dural'a göre, Birgi'nin nahiye olmasında Birgili ağaların da rolü büyüktür. Kaza merkezi olmanın bir yerleşim birimine büyük masraf getireceğini düşünen Birgili ağalar nahiye statüsü olma konusundaki girişimleri destekleyenlerin başında gelmişlerdir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kazadan nahiye statüsüne indirilen Birgi'nin yönetiminden genellikle bir müdür sorumludur. Müdürün başkanlığında oluşturulan idare heyetinde müdüre, naib, tahrirat kâtibi, müftü gibi yöneticiler de yardım etmektedir.²⁶ XX. yüzyılda İzmir'e bağlı olma durumunu sürdüren Birgi, 1926-1927 yılı İzmir Vilayet Salnamesi'ne göre, İzmir'in Ödemiş Kazası'nın nahiyesi olup; Ödemiş Kazası'na bağlı diğer kazalar ise Adagide, Beydağ ve Kiraz'dır.²⁷

İlk Aydın Vilayet Salnamesinden itibaren Birgi Nahiyesi'nde görev yapmış devlet görevlilerini ve görev sürelerini takip edebilmek mümkündür. Buna göre, 1878/1879-1908 arasında Birgi'deyapıda görev yapan kişiler;

*H.1296/M.1879 Tarihinde*²⁸

Unvanı	Adı
Müdür	Mehmet Emin Ali Efendi
Naib	Abdulgaffar Efendi
Tahrirat kâtibi	Mustafa Efendi
Müftü	İbrahim Efendi
Vukuat kâtibi	Tevfik Efendi
Nüfus mukayyidi	İbrahim Hulusi Efendi

*H.1297/M.1880 Tarihinde*²⁹

Unvanı	Adı
Müdür	Mehmet Emin Ali Efendi
Naib	İbrahim Hilmi Efendi
Kâtip	Mustafa Efendi

²⁶ Halil Dural, *Ödemiş Tarihi*, (Yay. Haz. Sabri Yetkin), Ödemiş Belediyesi Yayınları, Ödemiş 2004.

²⁷ 1927/1928 *İzmir Vilayet Salnamesi*, s. 15-16.

²⁸ *H.1296/M.1879 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi*, s. 88.

²⁹ *H.1297/M.1880 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi*, s. 95.

Aydın Vilayet Salnameleri'nde Birgi

Müftü	İbrahim Efendi
Emlak-ı vukuat kâtibi	Tevfik Efendi
Nüfus mukayyidi	İbrahim Hulusi Efendi
Zabıta memuru	İbrahim Çavuş

*H.1298/M.1881 Tarihinde*³⁰

Unvanı	Adı
Müdür	Mehmet Emin Ali Efendi
Naib	İbrahim Hilmi Efendi
Kâtip	Mustafa Efendi
Müftü	İbrahim Efendi
Emlak-ı vukuat kâtibi	Tevfik Efendi
Nüfus mukayyidi	İbrahim Hulusi Efendi
Zabıta memuru	İbrahim Çavuş

*H.1299/M.1882 Tarihinde*³¹

Unvanı	Adı
Müdür	Mehmet Emin Ali Efendi
Naib	Behçet Efendi
Kâtip	Mustafa Bey
Müftü	İbrahim Efendi
Emlak-ı vukuat kâtibi	Hüseyin Efendi
Nüfus mukayyidi	İbrahim Efendi
Zabıta memuru	Mustafa çavuş

*H.1300/M.1883 Tarihinde*³²

Unvanı	Adı
Müdür	Mehmet Efendi
Müftü	İbrahim Efendi
Vergi kâtibi	Ali Bedri Efendi
Naib	Behçet Efendi
Sandık Emmini ve kâtibi	Mustafa Bey

³⁰ *H.1298/M.1881 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi*, s. 122.

³¹ *H.1299/M.1882 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi*, s. 157.

³² *H.1300/M.1883 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi*, s. 129.

Aysun Sarıbey Haykıran

Nüfus mukayyidi	İbrahim Efendi
Eytam müdürü	Ahmet Efendi
Zabıta memuru	Mustafa Çavuş

*H.1302/M.1885 Tarihinde*³³

Unvanı	Adı
Müdür	Abdullah Efendi
Naib vekili	Rıza Efendi
Müftü Efendi	
Tahrirat kâtibî sandık emini	Mustafa Bey
Aşar memuru	Salih Efendi
Eytam müdürü	<i>Ahmet Efendi</i>
Zabıta memuru	Mustafa Efendi

*H.1303/M.1886 Tarihinde*³⁴

Unvanı	Adı
Müdür	Nuri Bey
Naib	Rıza Efendi
Tahrirat kâtibî	Tahir Efendi
Sandık emini	Mustafa Efendi
Vergi kâtibî	Raşit Efendi
Eytam müdürü	İsmail Efendi
Aza	Hacı Tahir Efendi
Aza	Raşit Ağa
Aza	Mustafa Efendi
Aza	Nikolaki Efendi
Belediye reisi	Tahir Efendi
Kâtibî	İsmail Efendi

*R.1304/M.1888 Tarihinde*³⁵

Unvanı	Adı
Müdür	Abdullah Nazım Efendi

³³ *H.1302/M.1886 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi*, s. 111.

³⁴ *H.1303/M.1886 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi*, s. 101.

³⁵ *R.1304/M.1888 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi*, s. 302.

Aydın Vilayet Salnameleri'nde Birgi

Naib	Ali Rıza Efendi
Tahrirat kâtibi	İbrahim Efendi
Vergi kâtibi	Raşit Efendi
Eytam müdürü	İsmail Efendi
Belediye reisi	Tahir Efendi
Kâtibi	İsmail Efendi

*R.1306/M.1890 Tarihinde*³⁶

Unvanı	Adı
Müdür	Abdullah Salih Efendi
Naib	Ethem Efendi
Tahrirat kâtibi	İsmail Efendi
Vergi kâtibi	Raşit Efendi
Eytam müdürü	İsmail Efendi
Belediye reisi	Tahir Efendi
Kâtibi	Ragıp Efendi
Menafî kâtibi	Mehmet Efendi

*R.1307/M.1891 Tarihinde*³⁷

Unvanı	Adı
Müdür	İbrahim Niyazi Efendi
Naib	Mustafa Efendi
Tahrirat kâtibi	Zekeriya Efendi
Eytam müdürü	Mehmet Efendi
Belediye reisi	Tahir Efendi
Kâtibi	Ragıp Efendi
Vergi kâtibi	Raşit Efendi

*H.1311/M.1893 Tarihinde*³⁸

Unvanı	Adı
Müdür	Ali Galip Efendi
Naib vekili	Hacı Tahir Efendi

³⁶ R.1306 /M.1890 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 149.

³⁷ R.1307/M.1891 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 125.

³⁸ H.1311/M.1893 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 197.

Aysun Sarıbey Haykıran

Tahrirat kâtibi	Zekeriya Efendi
Vergi kâtibi	Raşıit Efendi
Belediye reisi	Tahir Efendi
Kâtip ve sandık emini	İsmail Efendi

*H.1312/M.1894 Tarihinde*³⁹

Unvanı	Adı
Müdür	Ali Galip Efendi
Naib vekili	Hacı Tahir Efendi
Tahrirat kâtibi	Zekeriya Efendi
Vergi kâtibi	Raşıit Efendi
Belediye reisi	Tahir Efendi
Kâtip ve sandık emini	İsmail Efendi

*H.1313/M.1895 Tarihinde*⁴⁰

Unvanı	Adı
Müdür	Ali Galip Efendi
Naib vekili	Hacı Tahir Efendi
Tahrirat kâtibi	Zekeriya Efendi
Vergi kâtibi	Raşıit Efendi
Belediye reisi	Tahir Efendi
Kâtip ve sandık emini	İsmail Efendi

*H.1314/M.1896 Tarihinde*⁴¹

Unvanı	Adı
Müdür	Ali Galip Efendi
Naib vekili	Hacı Tahir Efendi
Tahrirat kâtibi	Süleyman Efendi
Vergi kâtibi	Raşıit Efendi
Belediye reisi	Tahir Efendi
Kâtip ve sandık emini	Ragıp Efendi

³⁹ *H.1312/M.1894 Tarihli Aydın vilayet Salnamesi*, s. 227.

⁴⁰ *H.1313/M.1895 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi*, s. 203.

⁴¹ *H.1314/M. 1896 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi*, s. 197.

Aydın Vilayet Salnameleri'nde Birgi

*H.1315M.1897 Tarihinde*⁴²

Unvanı	Adı
Müdür	Osman Faik Efendi
Naib vekili	Hacı Tahir Efendi
Tahrirat kâtibi	Süleyman Efendi
Vergi kâtibi	Raşit Efendi
Zabıta mülazımı	Mehmet Ağa
Belediye reisi	Tahir Efendi
Kâtip ve sandık emini	Ragıp Efendi
Mektep-i rüşdi muallimi	Muhittin Efendi?
Rık'a muallimi	Halidi Efendi

*H.1316/M.1898 Tarihinde*⁴³

Unvanı	Adı
Müdür	Osman Faik Efendi
Naib vekili	Hacı Tahir Efendi
Tahrirat kâtibi	Süleyman Efendi
Vergi kâtibi	Raşit Efendi
Zabıta memuru	Mustafa Çavuş
Belediye reisi	Tahir Efendi
Kâtip ve sandık emini	Ragıp Efendi
Mektep-i rüşdi muallimi	Muhittin Efendi?
Rık'a muallimi	Halidi Efendi

*H 1317/M.1899 Tarihinde*⁴⁴

Unvanı	Adı
Müdür	Osman Faik Efendi
Naib vekili	Hacı Tahir Efendi
Tahrirat kâtibi	Süleyman Efendi
Vergi kâtibi	Hüseyin Efendi
Zabıta memuru	Mustafa Çavuş
Belediye reisi	Tahir Efendi

⁴² *H.1315M.1897 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi*, s. 160.

⁴³ *H.1316/M.1898 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi*, s. 144.

⁴⁴ *H.1317/M.1899 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi*, s. 155.

Aysun Sarıbey Haykıran

Kâtip ve sandık emini	Ragıp Efendi
Mektep-i rüşdi muallimi	Muhittin Efendi
Rık'a muallimi	Halidi Efendi

*H.1320/M.1902 Tarihinde*⁴⁵

Unvanı	Adı
Müdür	Ahmet Şevki Efendi
Naib vekili	Yusuf Efendi
Tahrirat kâtibi	Süleyman Efendi
Vergi kâtibi	Hüseyin Efendi
Zabıta Memuru	Mustafa Çavuş
Belediye reisi	Tahir Efendi
Kâtip ve sandık emini	Ragıp Efendi
Mektep-i rüşdi muallimi	Mustafa Efendi
Rık'a muallimi	Halidi Efendi

*H.1323/M.1905 Tarihinde*⁴⁶

Unvanı	Adı
Müdür	Ahmet Şevki Efendi
Naib vekili	Hüseyin Hüsni Efendi
Tahrirat kâtibi	Süleyman Efendi
Vergi kâtibi	Hüseyin Efendi
Zabıta memuru	Mustafa Çavuş
Belediye reisi	Tahir Efendi
Kâtip ve sandık emini	Bedrettin Efendi
Mektep-i rüşdi muallimi	Mustafa Efendi
Rık'a muallimi	Halidi Efendi

*H.1326/M.1908 Tarihinde*⁴⁷

Unvanı	Adı
Müdür	Hasan Tefvik Efendi

⁴⁵ *H.1320/M.1902 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi*, s. 108.

⁴⁶ *H.1323/M.1905 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi*, s. 106.

⁴⁷ *H.1326/M.1908 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi*, s. 270.

Aydın Vilayet Salnameleri'nde Birgi

Naib vekili	Ahmet Nazif Efendi
Tahrirat kâtibi	Osman Nuri Efendi
Vergi kâtibi	Feyzi Efendi
Zabıta memuru	Mustafa Çavuş
Duyun-u umumiye aidat memuru	Mustafa Efendi

Nahiye Meclisi

Reis	Nahiye Müdürü
Aza	Tahrirat katibi efendi
Aza	Ragıp Efendi
Aza	Hacı Molla Hüseyin Efendi
Aza	İlya Efendi?

Daire-i Belediye

Reis	Tahir Efendi
Aza	Mehmet Efendi
Aza	Hacı Molla Hüseyin Efendi
Kâtip ve sandık emini	İsmail Hakkı Efendi
Aza	İlya Efendi
Aza	Hirtovi Efendi

Aydın Vilayet Salnamelerine göre Birgi'de, Belediye Teşkilatı 1886 senesinde kurulmuştur ve ilk belediye başkanı Tahir Efendi'dir. Birgi Belediye kâtibi İsmail Ağa ise Belediye işlerinin yürütülmesinde görev almıştır.⁴⁸ Aydın Vilayet Salnameleri dikkatle incelendiğinde 1880'li yıllardan II. Meşrutiyet'e kadar Tahir Ağa'nın Birgi Nahiyesi'nin değişmeyen belediye başkanı olarak uzun yıllar görevine devam ettiği ve kendisine kâtip ve sandık emini olarak İsmail ve Ragıp ağaların yardım ettiği görülmektedir. Birgi Belediyesi'nde de Aydın Vilayeti'ndeki diğer belediyelerde olduğu gibi azınlık temsilcileri belediye meclisinde görev almıştır. Özellikle uzun bir tarihsel geçmişe sahip olan Birgili Rumlar yerel yönetimde alınan kararlarda söz sahibi olmuşlardır.

Aydın Vilayet Salnameleri'nde Birgi'de görev yapmış devlet görevlileri hakkındaki bilgilerin yanı sıra Birgi'ye ait köyler hakkında da bilgiler

⁴⁸ H.1303/M.1886 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 101.

bulunmaktadır. H.1315/M.1897 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi'nden Birgi'nin köylerinin isimleri ile merkez kasaba Birgi ve merkez kaza Ödemiş'e olan mesafeleri de öğrenilebilmektedir.

Birgi'ye bağı köylerin merkez kazaya ve kasabaya uzaklıkları⁴⁹

Köyün adı	Merkez kazaya (Ödemiş) uzaklığı		Merkez kasabaya (Birgi'ye) uzaklığı	
	Saat	Dakika	Saat	Dakika
Birgi Kasabası	2			
Emirli	4		3	
Kurucaova	1	30	1	
Kışla	1	30	1	
Kaymakçı elci?	2	15	2	
Köfundere	4		3	
Tekkeyaylak	5		3	
Kaya	3		5	
Yusufdere	3	20	5	20
Mescitli	3	30	2	30
Mursalı	1		2	30
Havulcuk/ Havlucak	1	30		45
Bezdegüme	1		1	
Kireli	1	20	1	
Kuzuca aşiret	1	20	1	
Kaymakçı-yı kebir	3		2	30
Kaymakçı-yı sağır	3		2	30
İsallı	4		3	30
Çaylı	3	30	3	20
Alaşarlı	3	30	3	15
Kızılcaavlu	3	30	3	15
Korga	8		7	
Karaman	6		5	
Umurlu	14		13	
Kirte	14		12	

⁴⁹ H.1315/M.1897 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 165-166.

Aydın Vilayet Salnameleri'nde Birgi

Pirinççi	4		3	30
Bıçakçı	4		3	30
Mendegüme	8		9	
Çamlıca	5	30	7	
Küre	5	30	7	
Gerçekli	1			30
Cevizalanı	3		1	
Hacı Hasan	3		1	
İhsaniye	2		1	30
Semit Baba (Samut Baba)	3		1	

Nüfus

XIX. ortalarında yapılan temettuat sayımı sonuçlarına göre, Birgi, 775 hanede toplamda 3.875 kişinin yaşadığı bir yerleşim birimidir.⁵⁰ Birgi'nin Kurtgazi, Sarubey, Akmescit, Sinne, Hızırlık, Dernek, Rumiyan, Timurbaba, Cami-i Kebir Sasalu, Taşpazar, Kızıl Mescit, Manastır, Karataş, Çörekbaba, Üsküsler adlarını taşıyan 16 mahalle bulunmaktadır. Bu mahallerinin her biri aynı büyüklükte olmayıp beş altı hatta on haneden oluşan mahalleler de bulunabilmektedir. Birgi'de Müslüman Türklerin yanı sıra Osmanlı tebaası Rumlar da yaşamaktadır.⁵¹

Aydın Vilayet salnamelerinden en ayrıntılı bilgi veren R. 1307/M.1891 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi'nde merkez Birgi Kasabası ve köylerinin nüfusu ve bina sayıları ayrıntısıyla verilmiştir. Adı geçen salnameye göre, Birgi Nahiyesi'nin köylerinin nüfusu şu şekildedir.⁵²

⁵⁰ Ayşe Beytaş, *XIX. Yüzyıl Ortalarında Birgi Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2001, s. 116.

⁵¹ Olcay Pullukçuoğlu Yapucu ise, XIX. yüzyılın ilk yarısı için önemli bir kaynak olan temettuat defterlerindeki verilere göre, Birgi'nin yaklaşık olarak 694 haneden oluştuğunu ve bunun da 3470 kişilik bir nüfusa işaret ettiğini belirtmektedir. Bkz. *Değişim Sürecinde Aydın*, (Ed. Sabri Sürgevil), Aydın Ticaret Odası Kültür Yayınları, Aydın 2010, s. 144-145.; Ayrıca Birgi'nin farklı tarihlerdeki nüfusu için bkz. *Birgi: Tarihi, Tarihi Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, (Yay. Haz. Rahmi Hüseyin Ünal), Ankara 2001, s. 50-51.

⁵² *R.1307/M.1891 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi*, s. 473.; Ayrıca bkz. İbrahim Câvid Aydın *Vilâyet Sâlnâmesi R.1307/H.1308*, (Haz. Murat Babuçoğlu vd.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 429.

Aysun Sarıbey Haykıran

Köyün ismi	Nüfusu	Emakin
Birgi Kasabası	5011	1008
Mursallı Karyesi	247	52
Dadbey	555	108
Yusufderesi	267	52
Kayaköy	565	110
Solhak?	151	34
Çamlıca	307	58
Küre	275	49
Manda?	919	161
Demircideresi	212	35
Bezdegüme	594	129
Kireli	151	27
Gerçekli	276	43
Kışla	191	31
Kuruova	222	44
Ayasuret	253	47
Küçükören	237	37
Pirinçci	538	119
Bıçakçı	537	102
Mescitli	306	76
Kaymakçı-ı sagır	363	72
Kaymakçı-yı kebir	582	107
Çaplı	727	133
Alaşarlı	187	36
Asallı	369	66
Kızılcasulu	273	54
Tekeyaylak	177	30
İhsaniye	290	71
Karaman	387	86
Kurudere	141	29
Cevizalanı	132	22
Hacı Hasan Çeşme	104	17
Yumulcu	218	37

Aydın Vilayet Salnameleri'nde Birgi

Kacar	239	42
Emirli	314	67
Köfündere	275	44
Bakır	213	33
Korga	301	52
Eğridere	188	28
Umurlu	1307	145
Girne	957	155

XIX. yüzyılın sonların gelindiğinde ise Birgi, 20.000 civarında bir nüfusu barındırmaktadır. Nahiye'de H.1312/M.1894-1895 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesine göre, 9.520'i erkek ve 9.540'ı kadın olmak üzere toplamda 19.060 Müslüman ahali yaşamaktadır. Birgi'de İslam ahalinin yanı sıra 371'i erkek ve 331'i kadın olmak üzere 702 Rum da ikamet etmektedir.⁵³

Eğitim- Öğretim Faaliyetleri

Kâmûsu'l- A'lâm'de, birkaç cami-i şerif ve medresesiyle ulemanın *maskat-ı res'i* olarak nitelendirilen bir kasaba olan Birgi,⁵⁴ XIX. yüzyılda çevresi için bir çekim merkezi olma özelliğini yitirmesine rağmen geçmişten gelen ünlü medreseleri sayesinde önemli bir bilim ve kültür merkezi olma özelliğini devam ettirmektedir.

Maarif salnamelerindeki verilere göre, XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında Birgi'de H.1310/M.1892 tarihinde açılan bir rüştiye mektebi vardır.⁵⁵ H.1316/M.1898 Tarihli Maarif Salnamesi'ne göre, Rüştiye, 30 öğrenciye hizmet vermekte, Muallim Muhittin Efendi ile Rık'a Muallimi Halidi Efendi ve bir hizmetli okulda görev yapmaktadır.⁵⁶ 1903 tarihinde ise okulun öğrenci sayısı 33'e yükselerek Ziyaeddin ve Halidi Efendiler muallimlik görevlerini devam ettirmekteydiler.⁵⁷

⁵³ H.1312/H 1894 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 227.

⁵⁴ Şemsettin Samî, *Kâmûsu'l- A'lâm*, II, İstanbul 1306, Tıpkıbasım, Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996. s. 1285.

⁵⁵ H.1316/M.1898 Tarihli Maarif Salnamesi, s. 943.

⁵⁶ 1316/M.1898 Tarihli Maarif Salnamesi, s. 882.

⁵⁷ H.1321/M.1903 Tarihli Maarif Salnamesi, s. 357.; 1901 yılında, Birgi Mektebi Rüştiyesi'nde 21 öğrenci okumakta muallimliğini Mustafa Fikri Efendi ve Hüsnü hat öğretmenliğini ise Halidi Efendi yapmaktaydı. Bkz. H.1319/M.1901 Tarihli Maarif Salnamesi, s. 393.

Yine H.1319/M.1901 Tarihli Maarif Salnamesi'ne göre, Birgi hükümet konağının muhtelif yerlerinde kurulmuş inas (kız) mektepleri de bulunmaktadır.⁵⁸ Salnamelerde Birgi Kasabası'nda inas(kız) mekteplerinin inşa edildiği yerler tam olarak belirtilmemiş olmakla birlikte H.1302/M.1885 tarihinde kurulduğu maarif salnamelerinden öğrenilebilmektedir.⁵⁹

H.1321/M.1903 Tarihli Maarif Salnamesi'ne göre Birgi merkez ve civar yerleşim yerlerinde bulunan 22 medrese eğitim öğretim faaliyetlerine devam etmekte ve bu medreselerde 91 öğrenci eğitim görmektedir. Bu medreselerin isimleri, bulunduğu yer, müderrisi, öğrenci sayısı ve kurucuları hakkında ayrıntılı bilgi aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

1903 Tarihinde Birgi'de Medreseler⁶⁰

Medresenin adı	Bulunduğu yer	Müderrisi	Öğrenci sayısı	Medresinin kurucusu
Sultan Şah	Birgi'de Cami-i Kebir	Hacı İsmail Efendi	14	Sultan Şah
Mekkezade		Ali Efendi	18	Mekkezade
Karadavut	Birgi'de	Mehmet Efendi	-	Karadavut
Mehmet Bey	Birgi'de	Mehmet Efendi	-	Mehmet Bey
Ataullah	Birgi'de	Ali Efendi	12	Ataullah
Faraşlı?	Birgi'de	-	-	İaneten
Musa	Birgi'de	-	-	İaneten
Oğuz Ağa	Birgi'de	-	-	Oğuz Ağa
Karazade	Birgi'de	-	-	Hacı Mehmet Ağa
Karazade	Birgi'de	-	-	Hacı Mustafa Ağa
Çukur	Birgi'de Dernek	Şerif Ali Efendi	6	Hacı Derviş Ağa
Emir Hatun	Birgi'de	-	-	Emir Hatun

⁵⁸ H.1319 /M.1901Tarihli Maarif Salnamesi, s. 449.

⁵⁹ H.1321/M.1903 Tarihli Maarif Salnamesi, s. 391.

⁶⁰ H.1321/M.1903 Tarihli Maarif Salnamesi, s. 369.

Aydın Vilayet Salnameleri'nde Birgi

	Sinne			
Şadırvani	Birgi'de Sinne	Yusuf Ziya Efendi	19	Hacı Osman Ağa
Fatma Hatun	Birgi'de Sinne	-	-	Fatma Hatun
Zinullah?	Birgi'de Sinne	-	-	Zinullahzade
Katıpzade	Birgi'de Hıdırlık	-	-	Katıpzade
Ceritzade	Birgi'de Akmeşcit	-	-	İaneten
Zıbkınzade	Birgi'de Akmeşcit	Süleyman Efendi	7	Zıbkın Ağa
Hacı Ali Efendi	Birgi'de Akmeşcit	Mehmet Efendi	15	İaneten
Karadoğan	Birgi	-	-	İaneten
Haphazlı	Birgi'de Bozdağ	-	-	Beyzade
Armutlu	Birgi'de Bozdağ	-	-	İanaten

Tablo incelendiğinde medreselerin büyük bir kısmının kurucuları arasında Birgi'nin ileri gelenleri bulunduğu gibi Birgili kadınların da kendi isimlerini taşıyan medreseler yaptırdıkları anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra 22 medresenin 6'sının da yardımcıları inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu da Birgi ahalisinin eğitim ve öğretim faaliyetine ne kadar önem verdiğini göstermesi açısından önemlidir.

Birgi'de medreselerin yanı sıra kütüphaneler de eğitim-öğretim faaliyetleri açısından önemli yerlerdir. H.1316/M.1898 Tarihli Maarif Salnamesi'ne göre, Birgi'de Beyzade ve Hacı Şakir Efendi kütüphaneleri bulunmaktadır.⁶¹ Bu kütüphanelerden Beyzade Kütüphanesi 1898 yılında 118, 1910'da 182 kitap ile halka hizmet vermektedir. Hacı Şakir Efendi

⁶¹ H.1316/M.1898 Tarihli Maarif Salnamesi, s. 936.

Kütüphanesi'nde ise 1898'de 300 kitap bulunurken 1910'lu yıllarda kitap sayısı yarıya inerek 150 civarında kitaba ev sahipliği yapmaktadır.⁶²

II. Meşrutiyet döneminde ise Birgi'de eğitim alanında önemli girişimlerin olduğuna ve maarif işlerinin de daha kurumsal bir yapıya büründüğüne şahit olmaktadır. Bu dönemde maarif idarisi kurulmuş ve eğitimle ilgili her türlü sorunun çözümünde karar mercii durumuna gelmiştir. Aşağıdaki tablolardan 1908'de Birgi'de maarif idaresinin üyeleri ile Birgi'de eğitim ve öğretime devam eden mektepler hakkında bilgi edinmek mümkündür.⁶³

Maarif idaresi

Reis	Ragıp Efendi
Aza	Hacı İsmail Efendi
Aza	Necib Efendi
Aza	Mustafa Efendi

Mektepler

Rüştiye Muallimi	Şükrü Efendi
Muavini	Hafız Ahmet Hulusi Efendi
İnas Mektebi Muallimi	Zeynep Hanım

Sosyo-Ekonomik Yapı

XIX. yüzyıl ortalarında yapılan temettuat sayımlarına göre, Birgi'de meslek grupları arasında rençberler büyük çoğunluğu oluşturmaktadır. Tarımsal üretimin ağırlıklı olarak yapıldığı hububat, meyve ile hayvan yetiştiriciliğinden aşar vergisi alındığı hemen her mahallede zeytin başta olmak üzere bağ, harir-i ham arpa, buğday, kestane, ceviz, elma asel öşrü verildiği ve bunların da üretimin yapıldığı görülmektedir. Bu durum günümüzde Birgi'nin bağlık, bahçelik meyveciliğe elverişli özelliğinin eskilere dayandığını gözler önüne sermektedir. Çayırılık ve yoncalık gibi tarım arazileri hayvancılığa işaret etmektedir.^{64,65}

⁶² Sadiye Tutsak, *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 70.; H. 1321/M.1903 Tarihli Maarif Salnamesi, s. 388.

⁶³ H.1326/M.1908 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 270.

⁶⁴ Ayşe Beytaş, *XIX. Yüzyıl Ortalarında Birgi Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2001, s. 116.

⁶⁵ Mehmet Başaran, "XIX. Yüzyılda Küçük Menderes Havzasında Temettuat Defterlerine Göre Tarımsal Ekonomi", *Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri-I*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2010, s. 217.

Aydın Vilayet Salnameleri'nde Birgi'nin sosyo-ekonomik yapısına ilişkin pek fazla ayrıntıya rastlanmamaktadır. Nahiye ile ilgili genel olarak Ödemiş Kazası kurulan pazar ve panayırlar kısmında Birgi'de pazartesi günleri bir pazarın kurulduğunu görmekteyiz. Ayrıca kaza genelinde cumartesi günü Ödemiş'te, pazar günü Adagide Nahiye merkezinde, çarşamba günü Kiraz, perşembe günü Beydağ Nahiye merkezinde cuma günleri de Kaymakçı Köyü'nde pazar kurulmaktadır. Ödemiş'in nahiyelerinin herbirinde hemen hemen her gün pazar kurulduğundan bu pazarlara kazanın diğer köylerinden ve civar kazalardan birçok tüccar ve halk gelerek alışveriş yapmaktadırlar.⁶⁶

Aşiretler ve Birgi

Armağan'a göre, Ödemiş merkez ve çevresindeki köylere yerleştirilen aşiretlerin büyük bir çoğunluğunu Karaman ve Karadeniz'den gelenler oluşturmaktadır. Bu aşiretler tarafından kurulan köylerden Otamış, Küre, Cüneytler, Bıçakçılar, Pirinççi, Çaylı, Güney, Küre, Köseler, Kutlubey, Selmanlı, Yağlı, Avlucuk, Bakırlı ve Yazı gibi köylerin aşiret ve obaları Karadeniz'den gelmiştir. Bolu ve Kastamonu'dan Küçük Menderes Havzası'na giren bu aşiretler Ödemiş ve nahiyelerinde kendilerine yer bulmuşlardır.⁶⁷ Salnamelerde aşiretlerin geliş yerlerine ilişkin bilgiye rastlanmamasına rağmen H. 1302/M1885. Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi'nden 1885'te Aydın Vilayeti'ne 70.000 civarında kişinin yerleştirildiğine tanık olmaktadır. Birgi kaza merkezi olmamasına rağmen topraklarının yerleşime uygun olmasından olsa gerek Ödemiş göre daha fazla aşirete ev sahipliği yapmıştır. Bu aşiretlere, göçmenlere yapıldığı gibi kendi geçimlerini sağlayacakları miktarda toprak verilmiş, tarım araç ve gereçleri de bizzat devlet tarafından temin edilerek tarımsal faaliyetlere katılımları sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak bir kısım aşiretler iskân edildikleri yerlerden kaçmayı denemiş olmalarına karşın başarılı olamamışlardır. Aşiretlerin yerleşik halkın tarımsal faaliyetlerine engel olmaları üzerine ellerindeki çadırları alınarak bu tarz girişimlerine engel olunmak istenmiş ve ayrıca aşiretlerden alınan bu çadırlar yeni yapılan mekteplerde kullanılmıştır.⁶⁸

⁶⁶ 1927-1928 İzmir Vilayet Salnamesi, s. 131.

⁶⁷ A. Munis Armağan, *Osmanlı Belgelerinde Ödemiş*, Ödemiş Kent Müzesi Yayınları, Ödemiş 2011, s. 25.

⁶⁸ H.1302/M.1885 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 271.

1885 Tarihinde Aydın Vilayeti ‘ne İskân Edilen Aşiretler⁶⁹

Yerleşim Birimi	Yapılan Hane	Kadın	Erkek	Toplam
Torbali Nahiyesi	549	1284	1369	2653
Nif Nahiyesi	64	128	155	283
Tire Kazası	698	1450	1649	3099
Menemen Kazası	49	95	117	212
Foçateyn Kazası	11	30	32	62
Bergama	21	51	57	108
Nevahi-i Bergama	29	79	87	166
Çandarlı Nahiyesi	42	95	116	211
Dikili Nahiyesi	5		15	15
Ayazmend Nahiyesi	11	23	27	50
Kilisya Nahiyesi	72	159	191	350
Nefs-i Ödemiş	39	76	90	166
Maa Kelas Balyanbolu Nahiyesi	199	461	505	966
Birgi Nahiyesi	50	109	124	233
Bayındır Kazası	153	364	431	795
Kuşadası	254	796	790	1586
Urla Kazası	55	153	167	320
Seferihisar Kazası	52	93	117	210
Salihli Kazası	182	896	935	1831
Alaşehir	77	863	881	1744
Demirci Kazası	499	2197	2231	4428

⁶⁹H.1302/M.1885 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 268-271.

Aydın Vilayet Salnameleri'nde Birgi

Eşme Kazası	201	891	888	1779
Soma Kazası	104	453	466	919
Kasaba Kazası	183	947	955	1902
Kula Kazası	251	1441	1507	2948
Gördes Kazası	75	291	327	618
Manisa	394	1285	1262	2747
Akhisar Kazası	950	4316	5005	9321
Aydın	30	74	79	153
Köşk Nahiyesi	56	146	134	280
Sobuca Nahiyesi	260	676	649	1325
Karahayit Nahiyesi	121	330	329	659
İneabad Nahiyesi	153	327	352	679
Atça Nahiyesi	13	37	33	70
Kuyucak Nahiyesi	116	248	271	519
Sultanhisar Nahiyesi	31	80	74	154
Karacasu	119	248	253	501
Nazilli	45	128	101	229
Söke Kazası	704	1878	1722	3600
Bozdoğan Kazası	276	658	656	1314
Çine Kazası	397	917	902	1819
Muğla	137	405	401	806
Bozüyük Nahiyesi	176	430	441	871
Ula Nahiyesi	39	101	110	211
Bodrum Kazası	85	267	290	557
Megri Kazası	148	362	361	523
Milas Kazası	-	328	334	662
Marmaris Kazası	20	58	67	125

Köyceğiz Kazası	98	476	482	958
Sarayköy Kazası	186	755	768	1523
Buldan Kazası	167	833	827	1660
Tavas Kazası	49	231	245	476
Honaz Nahiyesi	722	3186	3455	6641
Toplam	9397	32205	34032	66237

Sonuç

Günümüzde İzmir İli Ödemiş İlçesi'ne bağlı Birgi Beldesi binlerce yıllık tarihi geçmiş ile Küçük Menderes Havzası'nın önemli yerleşim yerleri arasındadır. Aydın oğlu Beyliği'ne başkentlik etmiş, önemli bilim adamlarının yaşadığı medreseleriyle adeta bir ilim merkezi konumunda olan Birgi Osmanlı hâkimiyetinde de bu vasfını bir süre daha devam etmiştir. XVII. yüzyılla birlikte değişen sosyo ekonomik ilişkilerin etkisiyle özellikle Cennetoğlu Ayaklanması'ndan sonra yavaş yavaş sönükleşmeye başlayarak idari merkez olma konumunu Ödemiş'e kaptırarak ikincil plana düşmüştür. Özellikle İzmir-Aydın Demiryolu'nun faaliyete geçmesiyle ova kenarındaki yerleşim birimlerinin önem kazanmasına paralel olarak bu geriye gidiş daha da hızlanmıştır.

XIX. yüzyılın önemli kaynaklarından olan Aydın Vilayet Salnamelerine göre, İzmir Sancağı Ödemiş Kazası'na bağlı, büyük çoğunluğu Müslüman olmak üzere Rumların da yaşadığı toplamda 20.000 civarı bir nüfusa sahip Birgi Nahiyesi'nin merkezi Birgi Kasabası olup, 5.011 kişilik nüfusuyla nahiyesinin yönetim merkezidir.

İdari anlamda müdürler tarafından yönetilen Birgi Nahiyesi'nde müdüre birçok devlet görevlisi de yardım etmektedir. Birgi Nahiyesi'nde belediye teşkilatı 1886 yılında kurulmuştur. Belediye başkanı Tahir Ağa uzun yıllar Birgi Belediye Başkanı olarak Birgi'ye ve Birgililere hizmet vermiştir.

Birgi XIX. yüzyılın sonlarında açılan gerek rüştiye mekteplerive medreseleri ve gerekse Beyzade ve Hacı Şakir Efendi kütüphaneleriyle bilim yuvası olma konumu elinden kaptırmaya pek niyetli gözükmemektedir.

KAYNAKÇA

Salnameler

A-Aydın Vilayet Salnameleri

- H.1296/M.1879 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi.*
H.1297/M.1880 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi.
H.1298 M. 1881 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi.
H.1299 M.1882 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi.
H.1300 M.1885 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi.
H.1302 M. 1886 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi.
H.1303 / M.1886 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi.
R.1304/ M.1888 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi.
R.1306 /M. 1890 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi.
R.1307/M.1891 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi.
H.1311/ M. 1893 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi.
H.1312/ M.1894 Tarihli Aydın vilayet Salnamesi.
H.1313/M.1895 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi.
H.1314/M. 1896 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi.
H.1315/ M. 1897 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi.
H.1316/M.1898 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi.
H.1317/M. 1899 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi.
H.1320/M.1902, Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi.
H.1323/M. 1905 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi.
H. 1326/M. 1908 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi.
1927-1928 İzmir Vilayet Salnamesi.

B- Maarif Salnamesi

- H.1316/M.1908 Tarihli Maarif Salnamesi.*
H.1319/M. 1901 Tarihli Maarif Salnamesi.
H.1321/M.1903 Tarihli Maarif Salnamesi.

İkinci El Kaynaklar

“Salname”, İA., X., ss.134-136.

1896 (Hicri 1314) Kosova Vilayeti Salnamesi (Üsküp, Priştine, Prizren, İpek, Yenipazar, Taşlıca), (Yay. Haz. H. Yıldırım Ağanoğlu,) İstanbul, 2000.

Armağan, A. Munis, *Osmanlı Belgelerinde Ödemiş*, Ödemiş Kent Müzesi Yayınları, Ödemiş 2011, s.25.

Başaran, Mehmet, “XIX. Yüzyılda Küçük Menderes Havzasında Temettuat Defterlerine Göre Tarımsal Ekonomi”, *Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri-I*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2010, ss. 209-218.

Başgelen, Nezih, *Birgi'den Gevaş'a Anadolu Gezi Notları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006.

Beytaş, Ayşe, *XIX. Yüzyıl Ortalarında Birgi Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2001.

Birgi: Tarihi, Tarihi Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları, Kültür Bakanlığı Yayınları, (Yay. Haz. Rahmi Hüseyin Ünal), Ankara 2001.

Darkot, Besim, “Birgi”, *İA*, II, ss. 632-634.

Değişim Sürecinde Aydın, (Ed. Sabri Sürgevil), Aydın Ticaret Odası Kültür Yayınları No: 4, Aydın 2010.

Demir Tanju - Gençsoylu Zehra, *Arşiv Belgelerine Göre XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Birgi ve Birgililer*, Birgi Belediyesi Yayınları, Ödemiş 2013.

Duman, Hasan, *Osmanlı Sâlnâmeleri ve Nevsâlleri*, Ankara 2000.

Dural, Halil, *Ödemiş Tarihi*, (Yay. Haz. Sabri Yetkin), Ödemiş Belediyesi Yayınları, Ödemiş 2004.

Emecen, Feridun, “Birgi”, *DVİ.*, II, ss.189-191.

Erdoğan, Mehmet Akif, “Onaltıncı Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir ve Çevresi”, *Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri*, (Haz. Tuncer Baykara), Akademi Kitabevi, İzmir 1994.

Gümüšoğlu, Firdevs, *Birgi'de Toplumsal Yaşam ve Değişim*, Bağlam Yayıncılık İstanbul 2008.

Günay, Vehbi, “Salnâmelere Göre XIX. Yüzyılda Ayasuluğ”, *Birinci Uluslararası Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu* (4-6 Eylül 1997), İzmir 1998, ss.357-366.

Günay, Vehbi, “XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Bodrum (Osmanlı Vilâyet Yıllıklarına Göre)”, *2. Uluslararası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu, Sempozyum Bildirileri*, (9-12 Mayıs 2011), (Haz. Prof. Dr. Ahmet Özgiray, Prof. Dr. M. Akif Erdoğan), Müskebi Ofset, Bodrum, 2011, ss.333-349.

İbrahim Câvid *Aydın Vilâyet Sâlnâmesi R.1307/H.1308*, (Haz. Murat Babuçoğlu vd.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

Aydın Vilayet Salnameleri'nde Birgi

Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu'dan Karptposallar ve Vital Cuinet'nin İstatistikleri ve Anlatımlarıyla Bir Zamanlar İzmir, (Ed. Osman Köker), İzmir, 2009.

Sevin, Veli, “Batı Anadolu'nun Az Bilinen Antik Bir Kenti Hypaipa Tarihi Üzerine Bir Deneme”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı. 28-28, İstanbul1974-1975, ss.41-53.

Şemsettin Samî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, II, İstanbul 1306, Tıpkıbasım, Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996.

Tabak, Serap, “Sâlnamelere Göre XIX. Yüzyılda Torbalı”, *Küçük Menderes Araştırmaları*, (Ed. Emin Başaranbilek), ÇEKÜL Vakfı Yayınları, Efe Ofset Matbaacılık, Ödemiş/İzmir 2010, ss.75-89.

Telci, Cahit, “XVI. Yüzyıl Başlarına Ait Birgi Kazası Evkâf Defteri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XIV, İzmir 1999, ss. 203-260.

Texier, Charles, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, (Çev. Ali Suat), Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, II, Ankara 2002.

Tutsak, Sadiye, *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi I*, Ankara 1982.

Yapucu Pullukçuoğlu, Olcay, *Modernleşme Sürecinde Bir Sancak Aydın*, Kitabevi Yayınevi, İstanbul 2007.

Yapucu Pullukçuoğlu, Olcay, Yunan İşgali Öncesi Aydın Sancağı'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı”, *Milli Mücadele'de Aydın Sancağı ve Yörük Ali Efe*, (Ed. Günver Güneş, Mehmet Başaran), Tuna Matbaacılık, Aydın 2009.

Yavuz, Behiç Galip, *Birgi Coğrafyası, Tarihçesi, Tarihi Yerleri*, Ödemiş, 1990.

Yeneroğlu, Elif, “Aydın Vilayet Salnamelerinde Kuşadası Kazası”, *Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu*, İzmir 2001.